

Jarle Sjøvoll har doktorgraden i læring og er professor innenfor pedagogiske arbeidsområder ved Universitetet i Nordland. Erfaring fra grunnskole, PP-tjeneste, høyskole og universitet med spesiell vekt på innovasjon og entreprenørskap, nettbasert læring og internasjonalt samarbeid.

Individ- eller systemfokus i pedagogisk-psykologisk tjeneste.

Problemstillinger i masteroppgaver

Jarle Sjøvoll

Sammenfatning

Den pedagogisk-psykologiske tjenesten har over lengre tid vært kritisert for å være ensidig opptatt av individualisert klientarbeid og dermed medansvarlig for økt vekst i spesialundervisningen. Denne problematikken diskuteres med referanse til begrep som systemrettet arbeid; organisasjonsutvikling og læringsmiljø. Empirien består av masteroppgaver utarbeidet av ti studenter som selv arbeider i PP-tjenestenⁱ, eller som samarbeider nært med personalet i PP-tjenesten. Hva slags emner er problematisert i disse ti oppgavene, og hvordan vil man ved system- og/eller individrettet arbeid oppnå endringer? I denne oversiktsstudien er hensikten å få fram hvordan tilsatte i PP- tjenesten følger opp problemer lærere og skolene selv fokuserer på ved henvisning av elever til utredning og hva de mener kan forbedres. Resultatet av oppgaveanalysene gir et bilde av PP- tjenestens arbeidsoppgaver der man primært har fokus på barn og unges behov for individuelle hjelp, men også fokuser på konsekvensene dette har for systemendringer i hovedsak forstått som tilrettelegging av læringsmiljø inkludert kompetanseutvikling.

Introduksjon

Pedagogisk-psykologiske tjenesten har sin opprinnelse i den skolepsykologiske virksomheten som var under etablering i enkelte kommuner i Norge like før 2. verdenskrig brøt ut. Det første skolepsykologiske kontoret i landet ble etablert i Asker og Bærum under ledelse av psykolog Åse Grude Skard. Etter et studieopphold i USA kom hun tilbake til Norge og formidlet at det i USA fantes en virksomhet i skoleverket som bedrev mentalhygienisk virksomhet. Noe slikt ville hun bidra til å utvikle i Norge også. Hensikten skulle være å gi hjelp til barn som hadde psykiske vansker og å forebygge at slike vansker oppstod. Det viktigste var å holde det friske barnet friskt! Et klinisk forebyggingsperspektiv og bevaring av god helse var grunnleggende. Men denne nystartede virksomheten fikk ikke utvikle seg særlig langt før krigen brøt ut. Det faglige perspektivet var det også ulike meninger om den gangen. I Drammen ble det også etablert et skolepsykologisk kontor som i sterkere grad var rettet mot pedagogiske problemstillinger. Dette kontoret ble ledet av Hans Jørgen Gjesing. Den skolepsykologiske tjenesten ble etter dette bygd ut, til dels etter det psykologiske sporet som Ase Grude Skard la særlig vekt på, dels etter det pedagogiske sporet i kjølvannet av Drammen - kontorets virksomhet. Skolepsykologtjenesten ble etter hvert *en tjenesteytende del av skolesystemet* som ble bygd opp i etterkrigstida, inkludert spesialskolesystemet. Medvirkning i seleksjon av barn fra folkeskolen til spesialskolen ved testing ble en del av oppgavene skolepsykologene måtte utføre. Skolepsykologtjenesten fikk en eksklusjons- eller segregasjonsfunksjon i dette systemet. Diagnostisering ble oppfattet som en sentral oppgave for tjenesten.

Begrepet pedagogisk-psykologisk tjeneste ble tatt i bruk mot slutten av 1960-årene. Denne gangen var konteksten for utvikling av tjenesten deltakelse i oppbyggingen av en obligatorisk 9-årig grunnskole i landet. Forsøksrådet for skoleverket fikk i oppdrag å bidra til utvikling og oppfølging av den nye pedagogisk-psykologiske tjenesten (Sjøvoll 1970). Mot slutten av 1960-årene og videre i 1970-årene endret synet på opplæring i spesialskoler seg. Integrering og normalisering var sentrale begrep i den nye ideologien og i prosessen med nedbygging av spesialskoleverket kom etter hvert i gang. Utbyggingen av en ny 9-årig grunnskole for alle var meget utfordrende for kommunene, senere også for fylkeskommunen med ansvar for det videregående skoleverket. Forventningene om at PP- tjenesten skulle ha en viktig rolle i den nye skoleutviklingen var stor. Spesialpedagogisk kompetanseutvikling ble også iverksatt *innenfor lærerutdanningen* flere steder i landet, først ved Bodø lærerskole høsten 1967. Spesialpedagogikk kunne før dette bare studeres ved Statens spesiallærerskole og ved noen kurs i regi av spesialskoler.

Spesialpedagoger kom etter hvert til å bli en meget stor yrkesgruppe innenfor PP- tjenesten. Skolepsykologtjenestens mentalhygieniske perspektiv er nok betydelig fortrent i årenes løp, og en spesialpedagogisk dominans preger i dag PP- tjenesten. Bemanningen av PP- tjenesten avspeiler i særlig grad dette i dag. Vi ser at utviklingen av tjenesten har vært en funksjon av gjennomgripende utviklingsprosesser i utdanningssystemet der nedbyggingen av spesialskolesystemet over en 40 -50 års periode har spilt en sentral rolle.

I starten hadde nok de første skolepsykologiske kontorene primært *individrettede* arbeidsoppgaver med et mentalhygienisk fokus. Men vi ser at utviklingen av et nytt 9-årig skolesystem, og etter hvert en videregående skole for alle har vært avgjørende for utviklingen av en landsomfattende pedagogisk-psykologisk tjeneste som del av det nye utdanningssystemet. Gjeldende lov- og regelverk har gitt føringer for tjenestens virksomhet, ofte omtalt som enten individrettet eller systemrettet virksomhet. Begrepet systemrettet virksomhet har etter hvert fått et meget vidt innhold og inkluderer det meste av innholdet i begrepet læringsmiljø (Bargel & Samuelsen 2006, NOU 2009: 18, Midthassel m.fl. 2011, Udir 2014). Når det gjelder spesialpedagogisk virksomhet i praksis utformes den i alle fall som en syntese basert på tverrvitenskapelige føringer til dels av juridisk karakter representert ved lov og regelverk, til dels av pedagogisk-didaktisk og sosiologisk karakter (NOU 2009:7).

Flere utviklingstendenser i samfunnet vil med stor sannsynlighet ha betydning for tjenestens fremtidige utvikling. Fokus på begrepet *folkehelse* og praktiske konsekvenser av å investere i folkehelse vil i et framtidsperspektiv ha stor betydning for grunnopplæringen generelt, og den pedagogisk-psykologiske tjenesten i særlig grad. Det vises i så måte til Meld. St. 26 (2014-15) der tverrfaglighet, og samfunnets helhetlige satsing også på folkehelse vektlegges både med hensyn til kompetanse- og innsatsområder. En godt utbygd PP- tjeneste lokalt representerer verdifull kompetanse også når folkehelse og livsstil settes i sentrum, og spesielt når den digitale påvirkningen barn og unge utsettes for til daglig.

Spesialpedagoger tilsatt i PP- tjenesten har i mange tilfeller kvalifisert seg videre ved å gjennomføre studier på hovedfags- eller mastergradsnivå, tidligere også kandidatstudiet i pedagogikk (Cand. Paed) eller spesialpedagogikk (Cand.Spes.Paed / Cand. Ed). Det er i vår sammenheng av interesse å belyse hva slags tema og problemstillinger de tilsatte i PP - tjenesten har lagt til grunn for sine egne studier.

Ressurser til spesialundervisning utløses via Opplæringslovens individuelle rett basert på sakkyndig vurdering (§ 5-1). Det hevdes at denne retten har bidratt til å øke omfanget av

spesialundervisningen (Haug 2011, Nevøy og Ohna 2014). For å få ned kostnadene ved spesialundervisning er tanken at utgiftene ved individrettet spesialundervisning må ned og at det må satses mer på systemrettet arbeid. Men nå er det altså slik at lov og regelverk med tilhørende retningslinjer konstituerer gjeldende system. Implisitt må dette bety at det kan betraktes som en systemfeil at gjeldende ordning medfører vekst i spesialundervisningen (Nordahl og Hausstetter, 2009). Spørsmålet må da bli om det kan være mulig å tilpasse læringsmiljøet til barnets behov basert på lovbestemte rettigheter uten ressurstilføring. Dagens ordning forutsetter en grundig vurdering av barnets individuelle rettigheter inkludert behovet for å utforme et helhetlig læringsmiljø.

Problemstilling og materialet som inngår i studien

Dersom spenningsforholdet mellom individrettede og systemrettede virksomhet er sentral i PP- tjenesten skulle man tro at dette avspeiles i masteroppgaver som gjennomføres av tilsatte i PP- tjenesten. Materialet som belyses i denne artikkelen tar sikte på å gi et bilde av i hvilken grad masterstudiene fokuserer på organisasjonsutvikling og endringsarbeid når studentene selv er tilsatt i den pedagogisk-psykologiske tjenesten eller samarbeider nært med denne tjenesten. Innenfor denne overordnede rammen formuleres utredningsspørsmålet åpent slik problemstillingen nedenfor viser. I analysene som foretas blir det imidlertid lagt vekt på å avdekke om forholdet mellom individ- og systemrettet arbeid har en sentral plass i drøfting.

Problemstilling: Hvilke tema og problemstillinger har PP- tilsatte masterstudenter lagt til grunn for masteroppgavene sine, og hvordan er organisasjonsutvikling og endringsarbeid fokusert i disse studiene?

Studier der PP- tjenesten har bidratt som samarbeidspartner ved utforming av studentens problemstillinger er tatt med.

Alle studiene er utført av deltidsstudenter som er i arbeid i studietida. Valg av studier som inngår i materialet som analyseres er med utgangspunkt i det som er sagt ovenfor valgt på grunnlaget av kriteriene:

- Temaet er formulert slik at det indikerer at PP- tjenestens virksomhet ligger til grunn for prosjektbeskrivelsen.

- Den som har gjennomført studien har sitt arbeid i PP- tjenesten eller samarbeider nært med PP- tjenesten i forbindelse med gjennomføring av studien.

Oppgavene er offentlige og ikke underlagt restriksjoner.

Lærerens hjelpebehov

Nina Røberg (2008) undersøkte i sin masterstudie på hva slags problemoppfatninger lærere søker støtte til når de henvender seg til PP- tjenesten for å få hjelp. Hun spurte også om det kunne være behov for supplerende veiledningstjenester tilrettelagt ved bruk av digitale løsninger, for eksempel etter modell fra det nettbaserte veiledningssystemet «Lærerforum»ⁱⁱ. Bakgrunnen for sistnevnte spørsmål ble aktualisert på grunn av den debatten om bruk av nettbasert veiledning også kunne erstatte eller supplere PP- tjenestens virksomhet. Masterstudenten var selv en aktiv bruker av *Lærerforum*. Studien ble tilrettelagt som en analyse av læreres henvisninger av elever til PP- tjenesten supplert med fem dybdeintervju. Det er stor variasjon på for hva slags problemer som ønskes belyst gjennom henvisningen av elevene fra skolen til PP- tjenesten. Mange henvisninger krever raske svar, gjerne med etablering av *kortsiktige* tiltak, mens andre henvisninger krever omfattende utredninger og etablering av *langsiktige* tiltak. Ved behov for kortsiktige tiltak kan mulighetene for å få hjelp gjennom kunnskapsdeling over nettet være mulig, viser Røberg gjennom analyser og vurderinger av materialet. Studien viser også at et nettbasert veiledningsforum basert på åpenhet, kan være nyttig i slike tilfeller og i tillegg være et bidrag i kunnskapsspredningen. Tiltak som krever omstilling og endringer på et organisasjonsmessig nivå er imidlertid mer krevende å etablere (klasse-, gruppe- eller skolenivå) og tar alltid mer tid å etablere. Slike tiltak innebærer vanligvis betydelige konsekvenser i endring av læringsmiljøet for mange. PP- tjenestens manglende kapasitet kan også være en begrensende faktor med sikte på realisering og oppfølging av endringstiltak. Denne undersøkelsen viser også at lærere betrakter kortsiktige individualiserte hjelpetiltak som enklere å etablere enn der det er behov for varige organisasjonsutviklingstiltak som knyttes til større konsekvenser og endringer i læringsmiljøet gjerne basert på individuelle opplæringsplaner. Røberg antyder imidlertid en viss tro på at nettbasert veiledning kan ha noe for seg idet hun sier (s. 81):

Har selv lagt inn innlegg, og fått veiledning på mine problemer. Jeg er på nett daglig, og ser nytten av et nettsted som lærerforum. Åpen veiledning på nett fungerer som deling av kunnskap.

Et slikt tiltak vil også kunne kompensere for at PP-tjenesten ofte arbeider under tidspress og er vanskelig å få bistand fra når hjelpen trengs som mest. At et åpent nettbasert veiledningsalternativ finnes er trolig underfokusert og for lite kjent, sier hun.

Organisering av PP- tjenesten.

Merethe Olsen leverte i 2009 en masteroppgave ved Universitetet i Nordland der hun tok utgangspunkt i omorganisering av PP-tjenesten som startet i 2007 i Bodø kommune.

Problemstillingen hun utredet var:

Gir den nye desentraliserte og nettverksbaserte organiseringen av PPT i Bodø de ansatte i skolenettverket muligheter til å oppfylle de krav og forventninger som ligger i opplæringsloven, i styringsdokumentene og i intensjonene for omleggingen?

Oppgavens tittel speiler sakens hovedmålsetting, man ville prøve ut en ny skolebasert, desentralisert og nettverkskoblet organiseringen av PPT i Bodø kommune. Et tradisjonelt samlokalisert PP- senter med 11,5 stillinger ble omorganisert ved at personalet ble plassert ute ved skolene med rektor som nærmeste foresatt, etter hvert kjent som «Bodø-modellen». Bakgrunnen for omorganiseringen var presset PP- tjenesten opplevde med 1) økt antall henvisninger, 2) tidkrevende sakkyndig utredningsarbeid og etter hvert 3) lange ventelister. Etter de to første årene skjedde det en viss endring på de tre nevnte områdene, men Olsen konkluderte likevel slik (s. 84):

Antallet henvendelser har økt i perioden fra innføring av ny organisering og frem til i dag, hovedtyngden av de ansattes tidsressurs går med til tidkrevende sakkyndige utredninger og det er fremdeles lange ventelister sett i forhold til situasjonen i PP-tjenesten ellers i landet.

Den desentraliserte organiseringen medførte at hver enkelt faglig tilsatt i personalet måtte betjene et bredere spesialpedagogisk felt, noe som i seg selv er krevende. Dette er utfordrende og betinger både dyp og bred faglig kompetanse. De ansatte opplever å være alene som vanskelig. Det ble konkludert med at det bør legges mer vekt på personalets kompetanse innenfor organisasjonsutvikling og kompetanseheving ved slik omorganisering. Og det ble framhevet som viktig å få redusert arbeidet med sakkyndige vurderinger.

Kompetanseutvikling

Turid Solstrand har fokusert på lærernes meninger om hva slags rolle PP-tjenesten kan ha i forbindelse med kompetanseutvikling i skolen. Hun spør lærere om hva slags oppfatning de

har av PP- tjenestens mulige bidrag ved kompetanse- og organisasjonsutvikling i skolen? Hva slags syn har lærere på PP- tjenestens rolle i denne sammenhengen?

Solstrand tar blant annet utgangspunkt i St meld nr. 30 (2003-2004) og Opplæringslovens § 5-6 som legger visse føringer for PP- tjenestens arbeid i skolen, bl.a. at kompetanse- og organisasjonsutvikling skal tillegges betydelig vekt. NIFU STEP gjennomførte i 2004 på oppdrag fra Utdanningsdirektoratet en brukerundersøkelse av norsk spesialundervisning basert på enkeltvedtak. Skolelederens, foreldres og læreres vurdering av PP-tjenestens tilbud ble undersøkt. Spesielt lærernes vurdering av kvaliteten på tjenestene var oppsiktsvekkende negativ. Tjenesten rettet i for liten grad oppmerksomheten mot undervisningssituasjonen, lærer – elev relasjonen og organiseringen av læringsmiljøet. Skolens primære virksomhet fikk for liten oppmerksomhet. Dette hadde også store konsekvenser for spesialundervisningen. Og det ble etterlyst mer engasjement ved klasseromsinvolvering.

Målsettingen med denne studien var blant annet å kartlegge læreres syn på arbeidet med kompetanseutvikling og å få vektlagt organisasjonsutvikling. Lærernes behov for veiledningsbistand ble kartlagt i hovedsak gjennom en intervjuundersøkelse. Resultatene viste blant annet at lærerne etterlyser en grundigere oppfølging av tilrådte tiltak etter at elevene hadde vært til utredning. Utredningenes konsekvenser for blant annet kompetanseutvikling og – tilpasning, ble påpekt. Denne studien viser at utredningene i sterkere grad må ta utgangspunkt i at skolen er som en dynamisk, lærende organisasjon, og at skolen selv erkjenner behovet for kompetanseutvikling. Studien avdekker også behov for å initiere utviklings- og omorganiseringsprosesser for å utvikle og tilpasse kvalifisert hjelp basert på elevens behov. Behovet for *kompetanseutvikling* avdekkes dermed som et sentralt tiltaksområde. Det er veldig ofte her «skoen kan trykke», sies det. Dette betyr en endret rolle for PP- tjenesten og at tjenesten skaffer seg økt kunnskap om slikt arbeid. I praksis vil dette innebære at PP- tjenestens avklaringsarbeid bør bestå i å avdekke hva slags kompetanseutvikling som må etableres. Skolens behov dreier seg ut ifra dette mest av alt om å framskaffe spesialisert kunnskap utviklet innenfor organisasjonen! Spesialundervisningen, som har det tidligere spesialskolesystemet som utviklingskontekst, er ofte ikke direkte overførbart til grunnopplæringa. Det formidles ingen prinsipielle perspektiv på PP-tjenestens funksjoner sett i en utvidet folkehelsesammenheng. Innovasjonsutfordringene er mange innenfor et fagområde som utfordrer lærerutdanningsinstitusjonenes rolle.

Oppvekstvilkår – delt bosted

Ingvild Aas refererer i sin studie til at barns oppvekstvilkår i Norge har vært gjennom store endringer på flere plan de siste tretti årene. Dette overordnede perspektivet er utgangspunktet for hennes studie. I dag opplever ca. 50 % av barna at foreldrene går fra hverandre og familiene organiseres på ulikt vis. PP-tjenesten må generelt være opptatt av barn og unges oppvekstmiljø og vilkår i samfunnet (Aas 2012). Spørsmålet om hvor barna skal bo er alltid sentralt og vanskelig når foreldrene går fra hverandre. Et bostedsalternativ som er under sterk fremvekst er *delt bosted* hvor barna ukentlig flytter mellom mor og fars hjem. Kandidaten tar utgangspunkt i at arbeidet i PP-tjenesten daglige møter barn og foreldre som opplever den delte boformen som utfordrende, og har derfor tatt spesiell interesse for disse familienes livssituasjon. Med dette som bakgrunn ble det gjennomført et masterprosjekt med sikte på å utvikle kunnskap om temaet «Delt bosted – når utfordringene blir for store»

Hun har studert livssituasjonen til barn som flytter mellom å bo hos mor og far og der dette ikke oppleves å være til barnets beste. Masterprosjektet ble tilrettelagt slik at kandidaten kunne trenge dypere inn i dette temaet.

Problemstillingen for undersøkelsen var: Hvilke helsemessige, sosiale og faglige konsekvenser registres hos disse barna?

Studien påpeker at samfunnsmessige og politiske endringer har foregått over mange år, og refererer til nyere forskning/ undersøkelser som omtaler mestring og utvikling hos barn knyttet opp mot skillsmisseproblematikk generelt, og utfordringer i forhold til å leve med delt bosted spesielt.

Den empiriske delen av studien ble metodisk gjennomført ved bruk av åpne, semistrukturerte intervju. Datamaterialet som prosjektet bygger på ble hentet fra to utvalg: henholdsvis fire foreldreinformanter og ni fagpersoner fra de aktuelle etatene. Skolen, helsesøstertjenesten, familievernet, barnevernet, barne- og ungdomspsykiatrisk poliklinikk (BUP) og barneombudet var representert.

Resultater og funn i datamaterialet drøftes i studien opp mot utviklingsteori, tidligere forskning og erfaringene informantene fra hjelpeapparatet har fra familier i tilsvarende situasjon. Dette betyr at PP- tjenesten involveres mer helhetlig i barnets livssituasjon, inkludert boligforhold som selvsagt også har konsekvenser for skolegangen.

Funn fra undersøkelsen var i korte trekk:

- Delt bosted kan for noen barn oppleves svært krevende. For noen barn er utfordringene så store at det påvirker både barnets psykiske helse og deres sosiale liv.
- En søskenflokk bør ikke vurderes som en enhet. Hvert barn bør sees individuelt i forhold til selvstendighet, sårbarhet og spesielle behov når det skal vurderes hva som er gode ordninger for barna etter et samlivsbrudd.
- Foreldre har behov for mer kunnskap og hjelp, spesielt det første året etter samlivsbruddet.
- Tilbud fra hjelpeapparatet er for fragmentert. En mer helhetlig tenkning er nødvendig.

Endret bosituasjon knyttet til familieoppløsning kan betraktes som en risikosituasjon for barn når livssituasjonen endres betydelig, spesielt når boligsituasjonen endres.

Barn i risiko.

Mastergradsstudenten Kjersti Regina Beddari har i sin studie fokusert spesielt på hva det innebærer at barn lever i risiko? Problemstillingen hennes var formulert slik: Hvilken kunnskap og erfaring har de ansatte i PP- tjenesten om barn i risiko? I studien ble det fokusert spesielt på de tilsattes kompetanse i forbindelse med utredning og tiltak (2013). Har de tilsatte i PP- tjenesten adekvat kompetanse?

Studien tar utgangspunkt i at mange barn, unge og voksne kan oppleve episoder eller perioder i livet som er belastende. Når vanskene blir omfattende og utgjør et vedvarende mønster vil dette representere en risiko for individets psykiske helse. Barn i risiko handler om at noen barn vokser opp under forhold som gjør dem utsatt for å utvikle psykiske vansker eller psykiske lidelser. Forskning viser at psykiske helse påvirkes av ulike faktorer knyttet til individuelle, familiære og sosiale forhold. Noen faktorer innebærer økt risiko for utvikling av psykiske vansker, mens andre faktorer bidrar til å beskytte mot vansker. For å forebygge vansker er det viktig å fange opp barn som lever i risiko ved at vanskene identifiseres så tidlig som mulig og tiltak iverksettes slik at problemene ikke får utvikle seg.

Problemstillingen for denne studien var: ”hvilken kunnskap og erfaring har de ansatte i PP- tjenesten med barn i risiko”? I studien ble det fokusert spesielt på kompetanse i forbindelse med utredning og tiltak.

Formålet med studien var å få innsikt i hvordan de ansatte i PP- tjenesten vurderer egen kompetanse i forhold til barn i risiko, og hvordan dette påvirker praksis i forhold til utredning og tiltak. Studien fokuserte på barn i aldersgruppen 0-5 år. I studien benyttet en

fenomenologisk-hermeneutisk tilnærming der en selvvrdering av opplevd kompetanse er sentral. I casestudien benyttes intervju som metode.

Resultat fra undersøkelsen viser at ansatte i PP-tjenesten har kunnskap om risikofaktorer som kan påvirke barnets utvikling, læring og psykiske helse knyttet til foreldrene og i oppvekstmiljøet. I utredningen bruker PP-tjenesten en helhetlig tilnærming, men funnene tyder på at vanskene som er direkte knyttet til barnet blir grundigst dokumentert. Kunnskap om foreldrene og oppvekstmiljøet er vanskeligere å dokumentere. Ved gjennomføring av tiltak legges det mest vekt på veiledning til foreldre og ansatte i barnehagen. PP-tjenesten gjennomfører i liten grad selv tiltak i forhold til behandling eller opplæring av barnet. Informantene formidler at tidspress er en hindring for å gjennomføre slike tiltak.

For å kunne identifisere flere barn i risiko på et tidlig tidspunkt er det behov for å utvikle kompetansen i forhold til å søke informasjon om utredning og det forutsetter også at det satses mer på tverrfaglig og tverretattlig samarbeid. Økt bevissthet om problematikken og tilførsel både av personlig kunnskap og institusjonell kompetanse er nødvendig også i forebyggende sammenheng.

Henvisninger til PP-tjenesten

Berit Opland (2012) studerte hvordan henvisninger til PP- tjenesten fordeler seg i forhold til alder og kjønn. Bakgrunn for studien var ønske om å skaffe en oversikt over forhold som karakteriserer klienttilfanget i PP- tjenesten med tanke på vanskekatogrier, alder- og kjønnsmessige tendenser. Tradisjonelt har det vært stor overvekt av gutter som har utløst spesialundervisning i Norge, og ifølge Utdanningsforbundet (2010) er andelen elever som mottar spesialundervisning økende oppover i klassene. Dette samsvarer ikke med intensjonen i Kunnskapsdepartementets satsingsområde «Tidlig innsats». Formålet med kartleggingen er å utvikle kunnskap om elevmassen PP-tjenesten skal forholde seg til og utfordringene samarbeidspartnere står ovenfor.

Temavalget og formålet med studien har munnet ut i følgende problemstilling: *Hvordan fordeler henvisninger til PP-tjenesten seg i forhold til vanskekatogrier, alder og kjønn?* For å operasjonalisere problemstillingen ble det stilt fem forskningsspørsmål, og med utgangspunkt i disse dannet analysen et grunnlag for å belyse den overordnede problemstillingen. Med tanke

på å benytte denne kartleggingen i PP -tjenesten ble også følgende underordnet problemstilling tatt med. *Hvordan kan kartleggingen være til nytte for PP-tjenestens arbeid?* Studien er avgrenset til å gjelde henvisninger til PPT i en bestemt kommune i 2010.

I den teoretiske referanserammen til studien redegjøres for PP- tjenestens rolle og mandat, retten til spesialundervisning og satsingsområdet tidlig innsats. Videre omtales forhold omkring lærevansker og kjønnsforskjeller innenfor skolens spesialundervisning. I prosjektet ble det benyttet både kvantitative og kvalitative data i hovedsak samlet inn ved *dokumentanalyse*. Målet med studien var bare å kartlegge de aktuelle forholdene, ikke å trekke kausale slutninger eller å generalisere funnene som foreligger.

Studien viser at det er lese- og skrivevansker som dominerer når det gjelder variabelen vanske kategorier, tett etterfulgt av språk- og artikuljonsvansker samt sosiale og emosjonelle vansker. Hovedtyngden av henvisningene ligger innenfor aldersvariablene 6-9 år. Funnene viser en kjønnsmessig fordeling på 61 % gutter og 39 % jenter.

Svendgård, K.J. (2004) tok spesielt for seg temaet henvisninger av barn og unge med lese-/skrivevansker for utredning. Utgangspunktet hans var det store omfanget skolens henvisninger til PP- tjenesten hadde over lengre tid av elever med lese- og skrivevansker i Indre Salten. I undersøkelsen ville man finne forklaringer på hvorfor det ble henvist så mange elever og om det kunne etableres tiltak for å redusere henvisningsmengden. Det store antallet henvisninger bidro blant annet sterkt til lange ventelister. Studien begrunnes videre med referanse til opplæringslovens regelverk om sakkyndige vurderinger og utløsning av retten til spesialundervisning. Lange ventelister har en tendens til å binde personalet opp i individrettet utredningsarbeid og hindrer mulighetene for å profilere virksomheten i systemorientert retning.

Intervjuundersøkelsen avdekket at elever med lese- og skrivevansker fikk lite tilpasset hjelp i den ordinære undervisningen. Lærerne begrunnet dette med lavt timetall til undervisningen i kombinasjon med utilstrekkelig kompetanse på feltet. Det ble forventet at ekstra ressurser måtte stilles til disposisjon gjennom mulighetene for spesialundervisning. Dette kunne forklare det høye henvisningstallet. Men denne praksisen bidro også til å opprettholde individperspektivet og virket styrende på prioritering av arbeidsoppgaver internt i PP-tjenesten. Tradisjon og praksis er styrende. Dreining mot systemarbeid blir vanskelig gjort som

følge av en godt innarbeidet tradisjon der forventninger styrer aktørenes handlinger. Dette betyr at tradisjonelle måter å forholde seg på styrer virksomheten kanskje mer enn man til daglig er bevisst. Men studien viser også at kompetanseheving innenfor lærerkollegiet er nødvendig. Det utgjør en innovativ kraft i organisasjonen.

Minoritetsspråklige elever

Det byr på spesielle utfordringer å vurdere minoritetsspråklige elevers generelle behov for tilpasset opplæring. Utfordringene blir enda større når det foreligger spesielle vansker. Randi E. Valen utredet dette som en del av masterstudiet i spesialpedagogikk. Masteroppgaven ble sentrert omkring kartlegging av læreforutsetninger hos en enkelt minoritetsspråklig elev tilmeldt PPT. Det er et utviklingsarbeid med utgangspunkt i PPT for Nord-Troms og tilhørende skoler med vektlegging på egen innovatørrolle.

At dette var masterstudentens første utredningsoppgaver som nyttsatt i PPT innebar for øvrig tilleggsutfordringer. Kandidaten hadde selv stort behov for egenutvikling både i den aktuelle utredningsoppgaven og i den nye yrkesrollen i PPT. Studien ble tilrettelagt som en case-studie der kartleggingen ble gjennomført via tett oppfølging fra spesialpedagogens side i et nært samarbeid med den aktuelle grunnskolen. Kartleggingen av minoritets elever er komplisert og krever at den som kartlegger har god innsikt i to-språklig utvikling og hva som fremmer og/eller hemmer tospråklige barns utvikling (Karlsen og Landa 2002). Elevens rettigheter etter opplæringslovens § 2-8 er i denne sammenhengen viktig slik at sammenblanding med rettigheter etter § 5-1 om spesialundervisning ikke skjer. Samtaler og samarbeid med foreldre viser seg også å være ekstra krevende når elever har et annet morsmål. Tolking av tester og observasjon må også utføres med forsiktighet og gjennomtenkt.

Innovasjonsbehov

Tove Heggedal undersøkte hva *samhandlingene mellom PP- tjenesten og videregående skole* egentlig består i, og hvordan de fungerer. Hun var også interessert i å avdekke eventuelle endringsbehov i sin masteroppgave (Heggedal 2011). Heggedal påpeker at en stor del av det aktuelle samarbeidet som foregår er bundet opp mot å utføre sakkyndig vurderingsarbeid og at individrettet veiledning dermed binder ressursbruken. Det blir derfor liten tidsressurs igjen for å arbeide med utvikling av læringsmiljøet. Heggedals studie viser imidlertid at der PP-tjenestens virksomhet er integrert i en elevtjeneste som arbeider i team med målrettet virksomhet å utvikle praksisfellesskapet, opplever man at det er mulig å yte et vesentlig bidrag for å styrke lærernes kompetanse. Dette kan bety både bedre tilpasset opplæring for elevene og på sikt også redusert behov for spesialundervisning. En PP-tjeneste som inngår i et

relativt omfattende, bredt sammensatt internt faglig team, bidrar til å øke både skolens organisasjonsteoretiske og faglige kompetanse. Dette styrker dermed også skolens legitimitet i en målrettet utvikling av skolen som en endringsvillig og lærende organisasjon.

Diskusjon

Nina Røberg skiller i sin studie mellom tilfeller der lærere har behov for å diskutere mindre omfattende kortsiktige tiltak med PP- tjenestens personale, og tilfeller der det er behov for omfattende endringer i læringsmiljøet ved etablering av spesialundervisning som må tilrettelegges på lengre sikt. I sistnevnte tilfelle vil det være tale om organisasjonsutvikling ofte basert på systemdefinerte forhold, eksempelvis individuelle rettigheter fastsatt ved lov og regelverk. Kortsiktig veiledning og råd kan ifølge Røberg formidles gjennom nettbasert kommunikasjon. Måten PP- tjenesten organiseres på, og metoder som anvendes, har også betydning for tjenestens effektivitet. Tjenestens organisering, ledelse og kommunikasjon kan bety mye for fleksibilitet i utnyttelse av fagpersonene. Endring av PP- senteret i Bodø er et eksempel på en organisasjonsendring fra å være et interkommunalt senter til å bli en skolebasert tjenesteytelse. Hensikten med omorganiseringen var å oppnå økt tilgjengelighet med nedkorting av ventelister. Kort sagt effektivisering av tjenesten. Denne modellen forutsetter ut ifra erfaringer så langt bred faglig kompetanse på individuelt nivå.

Både kompetansenivå og kompetansebredde er også problematisert og utredet av Turid Solstrand. Men hun tar utgangspunkt i skolenes interne kompetanseutviklingsbehov, og ser dette som en stor utfordring også for PP- tjenesten. Hun viser at PP- tjenesten må interessere seg mer for lærernes behov for kompetanseheving og utvikling av læringsmiljøene generelt. Fokus settes av henne på utvikling av den enkelte skole som kunnskapsorganisasjon og behovene for tettere oppfølging av tiltak PP- tjenesten bidrar til å etablere. Studien viser at skolene selv ofte mangler spesialisert kunnskap for å kunne gi elever optimale tilbud. PP- tjenesten må bidra til å utvikle denne kompetansen og dermed på sikt bidra til å fornye den aktuelle skolen som organisasjon gjennom slikt personalarbeid.

To studier dokumenterer at PP- tjenesten også engasjerer seg i barns oppvekst-vilkår og livssituasjoner generelt. Det stilles krav til tverrfaglig og tverretatlig kompetanse både i familieoppløsningssituasjoner og når barn lever under andre risikopregete forhold. Dette viser at PP- tjenesten også må involvere seg helhetlig i barnets livssituasjon, i boligforhold og for kvalitet i omsorgen generelt. At man har en helhetlig systemforståelse - og tverretatlig kunnskap - preger derfor utviklingen av mange tiltak når barn lever i utsatte livssituasjoner. Det samme preger skolens utfordringer når det gjelder opplæringen av minoritetsspråklige

elever, spesielt når disse i tillegg har spesielle hjelpebehov (Valen 2005).

Kompetanseutvikling vil være det første organisasjonsutviklingsbehovet som melder seg når flerkulturelle problemstillinger foreligger.

Eksemplene fra de aktuelle studiene tydeliggjør hvor viktig det er at PP- tjenesten både har innsikt og deltar i tverretatlig samarbeid om omsorgen for barna (Aas 2012 og Beddari 2013). Begge studiene ligger nærmere folkehelseperspektivet og framhever betydningen slike samfunnsforhold har i barnets opplæringskontekst. Skolesituasjonen må forstås i forhold til barnets helhetlige livssituasjon. Ut ifra denne tankegangen blir systemarbeid omfattende noe som også betinger tverretatlige arbeidsformer.

Kontakten mellom PP- tjenesten og læreren etableres til vanlig gjennom et formelt henvisningssystem der et meldeskjema nyttes. Henvisningssystemet styrer i meget sterk grad PP- tjenestens virksomhet. Henvisningspraksis er dermed en systemkonstituerende kategori. Analyser av henvisningsskjemaene kan gi mange informasjoner om læreres og skolars oppfatning av vansker. Undersøkelsene som det her vises til har studert henvisningsfaktorer som vanskekategorier, alder, kjønn, spesifikke lærevansker etc. Meldeskjemaene identifiserer oftest vanskene som individbetingete. Systemet tvinger på en måte lærerne og skolene til denne forståelsen. Henvisningsskjemaene avspeiler skolenes problemoppfatninger og kan derfor, gjennom analyser og tolkninger, gi mange informasjoner. På dette området er det behov for en systemendring på dette området etter som henvisningssystemet i seg selv er en viktig styrende faktor også for PP- tjenestens virksomhet. Når enkelte vanskekategorier dominerer kan slike analyser også vise at det i sterkere grad er organisasjons- og kompetanseproblematikk som medfører opphoping av enkelte henvisningsårsaker (Svendsgård 2004). Å satse på kompetanseutvikling hos lærerne kan være et adekvat tiltak i stedet for alltid å utløse ekstra timer til enkeltelever. Innovasjonsbehov er også påpekt av Heggedal (2011) som har diskutert samhandling mellom PP- tjenesten og videregående skoler. Det viser seg at når PP- tjenesten integreres i en relativt omfattende elevtjeneste ved videregående skoler faller isolasjonsbehovet mer eller mindre bort og kompenseres gjennom den nye interne tverrfaglige kompetansen som også inkluderer sosialpedagogiske tiltak og skolens interne helsetjeneste. Endinger som fører til positive resultat synes altså å være fullt mulig. Men dette er avhengig av fagmiljøet PP- tjenestens representant integreres i.

Oppsummering og konklusjon

Problemstillinga som lå til grunn for denne studien var formulert slik: *Hvilke tema og problemstillinger har PP- tilsatte masterstudenter lagt til grunn for studiene sine, og hvordan*

er organisasjonsutvikling og endringsarbeid fokusert i studiene? Analysene skulle fokusere på, og eventuelt avdekke, hva individrettede kontra system-rettete forståelsesformer innebærer for tilrettelegging av tiltak i praksis.

I studiene som ligger til grunn for analysene som er omtalt ser vi at den pedagogisk-psykologiske tjenesten har et vidt arbeidsområde. I utgangspunktet var intensjonen også å identifisere hva system-rettete tiltak og tjenester består i. Studiene som er med i analysene benytter begrepene system og systemarbeid svært lite. I praksis synes begrepene å være overflødiggjort ved at begrepet systemarbeid anvendes svært vidt og som et alternativ til begrepene læringsmiljø og spesialpedagogisk virksomhetⁱⁱⁱ. Dette spenner fra å gi råd og veiledning til lærere som har behov for bistand på kort og/eller lang sikt, kompetanseutvikling på bestemte områder, engasjement knyttet til oppvekst-vilkår generelt og spesielt til risikofylte forhold i oppveksten, henvisningssystemet til PP- tjenesten og spesielle minoritetsspørsmål. Organisering, innovasjon og endring av selve tjenesten har også vært problematisert.

Innledningsvis ble det vist til at det til tider har vært påpekt at veksten i omfanget spesialundervisning har hatt på landsbasis kan tilskrives at det fokuseres mer på individuelle vansker knyttet til den enkelte eleven enn på systemet. Denne synsvinkelen er i liten grad tatt opp i studiene som er gjennomgått. Det kan bety at det i praksis ikke oppleves å være et spenningsforhold mellom individ- og systemfokus, men at begrepene henger sammen. Det er ofte mangler i systemet - organisasjonen eller læringsmiljøet - som utløser individets rettigheter. I praksis overflødig-gjøres kanskje også begrep når de gis et altomfattende innhold slik tendensen har vært når det gjelder begrepet systemarbeid.

Det er systemet sine forordninger, blant annet den lovregulerte retten til tilpasset opplæring, herunder spesialundervisning, som ligger til grunn for individbaserte sakkyndige vurderinger og dermed utløsning av ressursene. Systembyggingen og systemforvaltningen er dermed et resultat av både profesjonelle og politiske vurderinger - og prioriteringer. Systemarbeid blir dermed i mindre grad et praktisk, funksjonelt og relevant begrep for beskrivelse av daglige arbeidsoppgaver for de tilsatte i PP- tjenesten.

Referanser

- Bargel, Helen L. og Anne S. Samuelsen, (2006). *Hva sier opplæringsloven om systemrettet arbeid? Et redskap i arbeidet med å forbedre den tilpassede opplæringen*. Trondheim: Fylkesmannen i Sør-Trøndelag og Trøndelag kompetansesenter.
- Beddari, Kjersti R.(2013) *Hvilke kunnskaper og erfaringer har de ansatte i PP- tjenesten med barn i risiko?* Bodø: Universitetet i Nordland.
- Haug, P. (2011). God opplæring for alle - eit felles ansvar. *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 2, 129-139.
- Heggedal, Tove (2011). *Samhandlingen mellom PP-tjenesten og den videregående skolen. Hva skjer når PP-tjenesten integreres i skolens elevtjeneste? I hvilken grad kan det bidra til utviklingen av en lærende skole?* Bodø: Universitetet i Nordland.
- Karlsen, E.J. og N. Landa (2002). Kartlegging av barn med minoritetsspråklig bakgrunn. *Spesialpedagogikk* nr 5.
- Meld. St.23 (1997-1998). *Om opplæring av barn, unge og voksne med særskilte behov*. Det kongelige kirke- utdannings- og forskningsdepartementet.
- Meld. St. 26 (2015- 16) *Fremtidens primærhelsetjeneste – nærhet og helhet*. Det kongelige helse- og sosialdepartementet.
- Midthassel, Unni V, E. Bru, S. K. Ertesvåg, E. Roland (red 2011). *Tidlig intervensjon og systemrettet arbeid for et godt læringsmiljø*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nevøy, Anne og Stein E. Ohna (2014). *Spesialundervisning – bilder fra skole-Norge En studie av spesialundervisningens dynamikk i grunnopplæringen*. Stavanger: Rapport fra Universitetet i Stavanger.
- Nordahl, T. & R. Hausstätter, (2009). *Spesialundervisningens forutsetninger, innsatser og resultater. Situasjonen til elever med særskilte behov for opplæring i grunnskolen under Kunnskapsløftet. Rapport nr. 9*. Hamar: Høgskolen i Hedmark.
- NOU (2009:7). *Mangfold og mestring. Flerspråklige barn, unge og voksne i opplæringsystemet*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- NOU (2009:18). *Rett til læring*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- NOU (2015:8). *Fremtidens skole. Fornyelse av fag og kompetanser*. Kunnskapsdepartementet. www.regjeringen.no
- Olsen, Merethe (2009) *Bodømodellen. Den nye desentraliserte og nettbaserte organiseringen av PPT i Bodø kommune*. Bodø: Høgskolen i Bodø.
- Opland, Berit (2012). *Henvisninger til PP-tjenesten – en studie av hvordan henvisningskategoriene fordeler seg i forhold til alder og kjønn*. Bodø: Universitetet i Nordland.
- Røberg, Nina (2008) *Læreres problemoppfatning og behov for støtte. Er det behov for supplerende veiledningstjenester?* Bodø: Høgskolen i Bodø.

- Sjøvoll, Jarle (1970) *Framveksten av yrkesorientering og rådgivning innenfor norsk skole*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Solstrand, Turid (2007) *Kompetanseutvikling og organisasjonsutvikling i skolen – læreres syn på PPT's rolle*. Bodø. Høgskolen i Bodø.
- Svendgård, Karl-Jørgen (2004). *Lese- og skrivevansker og henvisninger til PPT. Årsaksforklaringer på omfang henvisninger av lese- og skrivevansker til PPT Indre Salten*. Bodø. Høgskolen i Bodø.
- Udir-4-2014 [Udir.no - Systemrettet arbeid etter opplæringsloven kapittel 9a Udir ...](http://www.udir.no/.../Udir-4-2014-Systemrettet-arbeid-etter-opplaringsloven-kapittel-9a/?...)
www.udir.no/.../Udir-4-2014-Systemrettet-arbeid-etter-opplaringsloven-kapittel-9a/?...
Lastet ned 8. juli 2015.
- Undervisningsdepartementet (1997). *Veiledning-L97. Tospråklig opplæring for språklige minoriteter i grunnskolen*. Oslo. Læringscenteret.
- Undervisningsdepartementet (2001). *Håndbok for PP-tjenesten*. Oslo. Læringscenteret.
- Utdanning- og forskningsdepartementet (2004). St meld 30 (2003 – 2004) *Kultur for læring*. Oslo
- Undervisningsdirektoratet (2009). *Spesialundervisning. Veileder til opplæringsloven om spesialpedagogisk hjelp og spesialundervisning*. Oslo. Utdanningsdirektoratet.
- Valen, Randi Elisabeth (2005). *PPT i møte med minoritetsspråklige elever. Hvordan kan PPT og samarbeidende skoler kartlegge læreforutsetninger hos en minoritetsspråklig elev henvist PPT?* Bodø. Høgskolen i Bodø.
- Vormeland, Oddvar (1956). *Pedagogisk rådgivning. Ungdomsskole for alle, Forsøk og reform i skolen nr.1, Oslo*. Forsøksrådet for skoleverket.
- Vormeland, Oddvar (1957). *Rådgivning i skolen. Norsk skole*. Kirke- og utdanningsdepartementet.
- Aas, Ingvild (2012). *Delt bosted – når utfordringene blir for store*. Bodø. Universitetet i Nordland.

Noter

ⁱ Pedagogisk-psykologisk tjeneste forkortes iblant til PPT, iblant til PP – tjenesten.

ⁱⁱ Nina Røberg deltok på den tiden aktivt ved utprøvingen av veiledning på nett gjennom nettstedet "Lærerforum".

ⁱⁱⁱ Et søk på begrepene "systemrettet arbeid", "systemrettet virksomhet" i Google viser dette umiddelbart.